

Sr. Martha Abejero Gamolo, DC (smagam2000@yahoo.com). I am the Sister Servant of Asilo de San Vicente de Paul... My thesis became my advocacy - on Social Consciousness and Ecological Justice, as well as on Liturgical Renewal. Wherever I am missioned, I see to it that all these will be passed on to our people in the ministry, especially to the younger generations, especially on Care for Our Common Home.

Kay YHWH ang Lupa at Kapunuan Nito
AWIT 24:1-2
Pagsasalin sa Wikang Filipino Mula sa Batayang Teksto ng Wikang Hebreo

ABSTRACT

This paper is an attempt to offer a sample of translation of a biblical text from the original Hebrew language to Filipino language, to show the importance of direct translation and its implications to the sense and authenticity of the meaning of the text.

Psalm 24 is the chosen sample text, since the intention of the author is to highlight the meaning of this Psalm, being one of the invitatory psalms prayed frequently in the Liturgy of the Hours as part of the inculturation in the Liturgy that her community advocates.

The introductory part of the paper is the historical background of the Psalms. It is followed by the importance of inculturation and translation as fruits of Vatican II. The author also finds it very important to present the Basic Knowledge of translation and the qualities of the translator.¹

1. Sapat na kaalaman sa dalawang wikang kasangkot sa pagsasalin
2. Sapat na kaalaman sa paksang isasalin
3. Sapat na kaalaman sa balarila o gramatika ng dalawang wikang kasangkot sa pagsasalin
4. Sapat na kaalaman sa kultura ng dalawang bansang kaugnay sa pagsasalin
5. Sapat na kakayahan sa pampanitikang paraan ng pagpapahayag.

This paper is also concerned with WAYS OF TRANSLATION

1. Adapsyon at Naturalisasyon:
2. Isahang Pagtutumbas, Leksikal na Kasingkahulugan, Komponensyal na Analisis.
3. Saling Hiram / Transposisyon at Kinikilalang Salin.
4. Modulasyon **at ang** Kultural na Katumbas.
5. Panksyunal na Katumbas **at ang** Amplipikasyon
6. Pagdaragdag, Pagpapaikli, Hawig, Kompensasyon, Pagpapabuti **at** Kuplets

This work also includes the Historical Context of Psalm 24, its Authorship, Structure and the category where it belongs.

THE STRUCTURE OF PSALM 24

¹Santiago, Sining ng Pagsasaling-Wika, 37. Nilagom mula sa aklat nina Eugene Nida, Toward a Science of Translating (Leiden: E. J. Brill, 1964) at T. H. Savory, The Art of Translation). Walang binanggit na mga pahina. Tingnan din ang ibang mga pahayag tungkol sa mga katangian ng tagapagsalin na inihayag ng iba pang mga may-akda sa Patrocinio V. Villafuerte, Introduksyon sa Pagsasaling-Wika: Teorya, Mga Halimbawa at Pagsasanay (Makati: Grandwater Publications and Research Corporation, 2000), 120-121.

Sa dami ng mga pag-aaral na ginawa ng mga dalubhasa tungkol sa **Awit 24**, halos magkahawig ang ginawa nilang pagbabalangkas nito. Hinati nila ang mga bahagi na ayon sa tema ng Awit. Kadalasan, ganito ang nagiging anyo nito.²

I. (1-2), Ipinakilala si YHWH bilang *Diyos na Maylikha* o *Haring Maylikha*

II. (3-6), Ang pag-akyat sa Bundok ng Panginoon kung saan inilatag ang mga katangian ng mga

taong nararapat pumasok sa Templo.

III. (7-10), Ipinakilala si YHWH bilang Hari na malakas at matapang sa digmaan.

BUOD AT PANGWAKAS

Sa pagsusuring ginawa napatunayan na mas nabigyang halaga ang bawat salita ng **Awit 24**. Napuna rin dito na sa tatlong bersyon ng salin, ang ABB at BSP ang mas kumiling sa orihinal na WH, samantalang ang MBB naman ay madalas na gumamit ng pamamaraan ng pagsasaling *Delisyon*.

Tal. 1 Mas naging personal ang dating ni YHWH dahil pambungad na pagpapakilalang **Kay YHWH**. Para sa mga nananalangin gamit ang bagong salin, mas malapit sa kanilang buhay ang **Kay YHWH** kaysa Sa Panginoon. Tunay ngang sa kanya ang lahat. Sa saling ito, nabigyan din ng kakaibang paliwanag ang **lupa** kaugnay sa mga nilikha ng Diyos, gayundin, ang pakikipag-ugnayan ng tao sa iba pang mga nilikha ng Diyos na namuhay sa **lupa**.

Ang **nagsisitahan** naman ay nakakapagpanilay sa sitwasyon ngayon ng daigdig kung saan ang mga kinalalagyan ng mga nilikha ni YHWH ay nailagay sa panganib. Maraming mga bansa na mas nabibigyan pa ng halaga ang mga aso, pusa at iba pang hayop kaysa sa tao. sistema ay nakakasira sa daloy ng kalikasan. Maaaring makakaapekto ito sa **kapunuan** ng lupa. Ang sistemang ito ay hindi nakakatulong sa pag-iingat sa kasaganaan ng kalikasan. Maaaring makakapagpaiksi ito o makakasira sa buhay ng kalikasan.

In the process of direct translation (word for word translation), one important value that is highlighted in this paper is the transformation of mindset in understanding the psalm, because of the new meaning of some words like HawOOLm *mālô'ah* - **kapunuan nito** and ybev.yOW> *wāyošbē* – **nagsisitahan dito** and their ecological dimension. This has also some impact on the way we understand the texts with its new meaning in relation to how we treat the environment and the way we care for our Common Home, as challenged by Laudato Si, among others.

Due to the limitation of space, the writer of this paper opted to take verses 1 and 2 only as a sample of direct translation in this work. This work is extracted from the thesis of the author, which was presented to the faculty of the Institute of Formation and Religious Studies in 2004. This portion of the paper, was also presented during the 9th Annual Convention of the Catholic Biblical Association of the Philippines in 2008, Bar Nasha, in Tagaytay City and was among the published materials of the said convention.

TALASANGGUNIAN

²Kraus, *Psalms 24*, sa *IBC*, 219-224; Jungling, *Psalms 24*, sa *IBC*, 130-133; Mays, *Interpretation*, 119-124; Kraus, *Psalms 24*, *Psalms 1*, 311-316; Westermann, *The Living Psalms*. Isin. J. R. Porter. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Co., 1989), 277-278; Clifford, *Psalms 1-72*, *Collegeville Biblical Commentary* (Collegeville: Liturgical Press, 1985-1986). 27-28; Knight, *Psalms 1*, 120-121.

1. Banal na Kasulatan

Ang Banal na Biblia. Salin ni Jose Abriol. Pasay City: St. Paul Publications, 2000.

Biblia ng Sambayanang Pilipino. Quezon City: Claretian Publications, 1990.

Magandang Balita Biblia. Manila: Philippine Bible Society, 1980.

Biblia Hebraica Stuttgartensia. Ika-4 na lim.. Inayos at pgtn. K. Elliger at W. Rudolph. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1970.

The Interlinear Bible: Hebrew-English. Green, Jay P. Sr., pgt.. Grand Rapids: Bakerbook, 1983.

Mga Talatinigan o Diksyunaryo, Tesauro, Leksikon at Ensayklopedya

a.) Hebreo- Ingles/ Ingles-Ingles

Botterweck, Johannes G. at Helmer Ringgren, pgt.. Theological Dictionary of the Old Testament. Bol. I. Isln. John T. Willis. Michigan: William Eerdmans Publishing Company, 1977. S. s. #r,a<

'eres ni Ottosson.

_____. Bol. II. Isln. John T. Willis, 1977. S. s. \$rb *barak*, ni Scharbert; vqb *biqqeš*, ni Wagner; awOb *bô'*, ni Preuss; vrd *dāraš*, ni Wagner; rbg *gabar* at rbogI *gibbôr* ni Kosmala; at rh *hār*, ni Talmon.

_____. Bol. III. Isln. John T. Willis, Geoffrey T. Bromiley at David E. Green, 1978. S.s. rwOd *dôr*, nina Freedmann Lundbom at Botterweck; at aWh *hû'*, nina Fabry at Ringgren.

_____. Bol. V. Isln. Johannes G. Botterweck at Helmer Ringgren, 1988. S. s. Hwhy *YHWH*, nina Ringgren, Freedman at O'Connor.

_____. Bol. VI. Isln. David E. Green, 1990. S. s. ~yMiy *yammîm*, nina Fabry at Soggin; ~y *yam*, ni Ringgren; [wvy *yešua'*, nina Sawyer at Fabry; bvy *yašab*, ni Gorg; bk[y *Ya'acob*, ni Zobel; atdsy *yāsād*, ni Mosis.

_____. Bol. VII. Isln. David E. Green. 1995. S.s. dbk *kabed*, nina Dohmen at Stenmans; dwbk *kabôd*, ni Weinfeld; lko *kol*, ni Ringgren; bl *leb*, bbl *lebāb*, ni Fabry; at lk *kûn*, ni Koch.

_____. Botterweck, Johannes G., Helmer Ringgren at Heinz-Joseph Fabry, pgt.. Theological Dictionary of the Old Testament. Bol. VIII. Isln. Douglas Stott. Michigan, Cambridge/ UK: William Eerdmans Publishing Company, 1997. S. s. alm *mālē'*, ni Snijders; ~qm *maqom*, nina

Gamberoni at Ringgren; \$lm *melek*, ni Seybold; at hmxlm *milhāmāh*, ni Preuss.

_____. Bol. IX. Isln. David E. Green. 1998. S. s. rhn *nāhār*, nina Snijders, Ringgren at Fabry, hqn *nāqāh*, yqn *nāqî*, ni Warmuth; at vpn *nepeš*, ni Seebass.

_____. Bol. X. Isln. Douglas W. Stott, 1999. S. s. afn *nāšā'*, nina Willoughby, Fabry at Ringgren.

_____. Bol. XI. Isln. David E. Green, 2001. S. s. dm[*'amad*, ni Ringgren; hl[*'alah*, ni Fuhs; bq[*'āqab*, ni Zobel; at zzU[*'izzûz*, ni Wagner.

_____. Bol. XII. Isln. Douglas W. Stott, 2003. S. s. hnP *pāneh*, ~Nip *pānim*, ni Simian-Yofre; vdq *qadoš*, nina Kornfeld Ringgren; abc *saba'*, ni Ringgren; twabc *saba'ôt*, ni Zobel; qdc *saddîq* hqdc *sôdāqāh*, nina Ringgren at Johnston; ~Wq *qûm*, ni Gamberoni.

Glazier, Michael at Monika K. Hellwig, pgt.. The Modern Catholic Encyclopedia. Minnesota. The Liturgical Press, 1994. S. s. *Hermeneutics*.

Hebrew-English Lexicon. London: Samuel Bagster and Sons, LTD, 1974.

The New Encyclopaedia Britannica. Walang pgt.. Chicago: William Benton, 1979. S. s. *Syntax*.

Webster, Merriam. Webster's New Third International Dictionary-Unabridged. Bin. lim.. Springfield, Massachusettes: 1986. S. s. *Cosmogony*.

b.) Ingles-Filipino/ Filipino-Filipino

De Guzman, Maria Odulio. Bagong Diksyunaryo: Pilipino-Ingle, Ingles-Pilipino. Manila: National Book Store Publishers, 1968.

Jimenez Santiago, Aurea, Manuel Franco at Luis Santos. Diksyunaryong Filipino. Manila: Merriam and Webster Bookstore, Inc., 1994.

Diksyunaryo-Tesauro Pilipino-Ingles. Quezon City: Manlapaz, 1992.

Santos, Vito C.. New Vicassan's English-Pilipino Dictionary. Pasig: Anvil Publishing, 1995.

Silverio, Julio F.. Bagong Diksiyunayong Filipino. Mandaluyong: National Book Store, 1980.

Gorospa, Vitaliano R. S.J.. Filipino Values Revisited. Manila: National Book Store, 1988..

3. Pangkalahatang Batayan

a.) Tungkol sa Wikang Hebreo

- Andersen F. I.. The Sentence in Biblical Hebrew. Hague: Mouton, 1974.
- Lambdin, Thomas. Introduction to Biblical Hebrew. London: Darton Longman and Todd, 1988.
- Kelley, Page; Daniel S. Myrnat at Timothy Crawford. The Masorah of Biblical Hebraica Stuttgartensia. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1998

b.) Tungkol sa Wikang Filipino

- Gernace-Ulit, Perla amk.. Pagpapahalaga sa Panitikan ng Pilipinas. Makati: Grandwater Publications and Reseach Corporation, 1998.
- Gonzalez-Garcia, Lydia. Makabagong Gramar ng Filipino. Bin. lim. Manila: Rex Book Store, 1999.
- Jorge-Legaspi, Wilfreda. Isang Pagsusuri sa mga Teknik na Ginamit ni Rustica Carpio sa Pagsasalin ng Maikling Kwentong "Doubt" ni Wong Meng Voon. Sa Pagsasaling Wika: Behikulo sa Pagpapalaganap ng Wikang Filipino. Lungsod ng Quezon: Unibersidad ng Pilipinas, 1995.
- Linangan ng mga Wika sa Pilipinas. Diksyunaryo ng Wikang Filipino. Metro Manila: LWP/ IMC/ NBS, 1989.
- Santiago, Alfonso. Sining ng Pagsasaling-Wika. Manila: Rex Book Store, 1976.
- Santiago, Lilia Quindoza. Sa Ngalan ng Ina: Sandaang Taon ng Tulang Feminista sa Pilipinas. Quezon City: University of the Philippines Press, 1999.
- Santos, Lope K.. Mga Katangian ng Tulang Filipino. Sa Poetikang Tagalog: Mga Unang Pagsusuri sa Sining ng Patulang Tagalog nina Fray Gaspar de San Agustin atbp.. Islm. Trinidad O. Regala at ng Dr. Jose Rizal Centennial Commission. Lungsod ng Quezon: Sentro Ng Wikang Filipino, Sistema ng Unibersidad ng Pilipinas, 1996.
- Rubin, Ligaya Tiamson. Isang Pagsusuri sa Salin ng "The Book of Psalms." Sa Pagsasaling Wika: Behikulo sa Pagpapalaganap ng Wikang Filipino. Lungsod ng Quezon: Unibersidad ng Pilipinas, 1995.
- Villafuerte, Patrocinio V.. Introduksyon sa Pagsasaling-Wika: Teorya, Mga Halimbawa at Pagsasanay. Makati: Grandwater Publications and Research Corporation, 2000.
- Yap, Fe Aldaba. A Comparative Study of Philippine Lexicon. Institute of National Language, 1997.

k.) Iba pang Batayan

- Alter, Robert. The Art of Biblical Poetry. T and T Clark LTD, 1990.
- _____. The Art of Biblical Narrative. New York: Basic Books, 1981.
- Alter, Robert at Frank Kermode, pgt.. Psalms. The Literary Guide to the Bible.
- Kraft, Charles. Christianity and Culture. A Study in Dynamic Biblical Theologizing in Cross-Cultural Perspective. Maryknoll: Orbis Books, 1979.
- Kugel, James. The Idea of Biblical Poetry: Parallelism and Its History. New Haven: Yale University Press, 1981.
- Mays, James L.. The Lord Reigns: A Theological Handbook to the Psalms. Louisville, Kentucky: John Knox Press, 1994.
- Nida, Eugene. Toward A Science of Translating. Leiden: E J Brill, 1964.
- Neusner, Jacob. Midrash in Context: Exegesis in Formative Judaism. Philadelphia: Fortress press, 1983.
- _____. Invitation to Midrash: The Working of Rabbinic Bible Interpretation. New York: Harper and Row Publishers, 1989.
- _____. What Is Midrash. Philadelphia: Fortress Press, 1987.
- Westermann, Claus. The Psalms. Structure, Content and Meaning. Minneapolis: Augsburg, 1980.

4. Mga Aklat/ Komentaryo

- Brueggemann, Walter. Interpreting Genesis. Atlanta: John Knox Press, 1982.
- _____. Praying the Psalms. Winona, Minnesota: St.Mary's Press, 1986.
- _____. The Psalms, The Life of Faith. Minneapolis: Fortress Press, 1997.
- _____. The Message of the Psalms. Minneapolis: Augsburg, 1984.
- Chittister, Joan D., OSB.. The Psalms: Meditations for Everyday of the Year. New York: Crossroad, 1996.

Clifford, Richard, S. J.. *Psalms 1-72. Collegeville Biblical Commentary*. Collegeville: Liturgical Press, 1985-1986.

Knight George A. F.. *Psalms. The Daily Bible Series*. Philadelphia: Westminster Press, 1982.

Levine, Herbert J.. *Sing To the Lord A New Song: A Contemporary Reading of the Psalms*. Indianapolis: Indiana University Press, 1995.

Sarna, Nahum. *On the Book of the Psalms or Song of the Heart: Exploring the Prayers of Ancient Israel*. 1995.

_____. *Understanding Genesis. The Heritage of Biblical Israel*. New York: Schocken Books, 1966.

Seybold, Klaus. *Introducing the Psalms*. Edinburgh: T and T Clark LTD, 1990.

Stuhlmueeller, Carroll, CP.. *Psalms 1*. Pgtn. Martin McNamara, The Old Testament Message Series, vol XXI. Wilmington: Michael Glazier Incorporated, 1983.

The Jewish Publication Society. *Seper Tehillim [The Book of Psalms] A New Translation According to the Original Hebrew Text*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1997.

Westermann, Claus. *The Psalms. Structure, Content and Meaning*. Minneapolis:Augsburg,1980.

_____. *The Living Psalms*. Isln. J. R. Porter. Grand Rapids, Michigan: Willam B. Eerdmans Publishing Co., 1989.

Wettle, Daniel and Suzanne Romaine. *Vanishing Voices*. New York: Oxford University Press, 2000.

5. Mga Sangguniang Galing Internet, atbp..

Alter, Robert. *From Line to Story in Biblical Verse Comparative Literature*. *Poetics Today*, blg. 4, 1983.
<http://spinoza.tau.ac.il/hci/pub/poetics/alter/alter.html>.. Hunyo 11, 2001.

Doerfel, James. *Psalm 24: A Resurrection Hymn*. jedorfel@two-age.org.; two-age@ two-age.org..
 Enero 23, 2004.

Goins, Doug. *A Song of Triumph Palo Alto*. CA: Discovery Publishing/Peninsula Bible Church.
 Katalog blg. 4430 (Abril, 1995. Inayos, Oktubre 21, 2000), On-line,
<http://www.pbc.org/dp/-goind/> 4430. html., Hunyo 7, 2001.

Institute for Creation Research, *Psalm 24 and The Ownership Clause*. On-line. ICR's Online Store, A Christ Focus Creation Ministry. Santee, Ca.: Institute of Creation Research, 2001. wysiwyg://9//
<http://www.icr.org/bible/smile/smile02.html>. Hunyo 11.

Ko Ha-Fong, Sr. Maria, FMA.. *Reading the Bible in an Asian Context*. *BDV [Bulletin Dei Verbum]* 40/41, Limbag na Ingles. Stuttgart: Catholic Bible Federation (Hunyo, 1987).[http://www.c-bf.org/ start.php?CONTID=04_01_01&LANG=en#Hunyo](http://www.c-bf.org/start.php?CONTID=04_01_01&LANG=en#Hunyo) 11, 2001.

Bibleworks Program. 4.0. © Bibleworks, LLC, 1998.

6. Mga Lathalain

Meek, Teophile. *Translating the Hebrew Bible*. *Journal of Biblical Literature* 81 (1962): 143-154.

Reifsnnyder, Richard. *Psalm 24. Interpretation* 51 (1997): 284-288.

Lewis, Paul. *Too Late to Say 'Extinct' in Ubykh, Eyak Ona*, *New York Times*, 15 August 1998, 7.

7. Mga Tikha

Co, Maria Anicia Bation, RVM.. *Ang Pilipinong Kristiyano sa Kasalukuyang Lipunan: Kinatawan ni Hesukristo: Isang Mungkahing Mabisa at Angkop na Katumbas ng "Mathetes."* Isang Tikhang Iniharap sa Kaguruan ng Dalubhasaang Teolohiko ng Maryhill, Hunyo, 1985.

Dianzon, Bernardita, FSP.. *Salaysay ng Paglikha: Isang Pamamaraan ng Pagsasalin ng Isang Pamamaraan ng Pagsasalin ng Teksto-Kritiko* (Isang tikhang iniharap sa paaralang gradwado ng Pamantasang Ateneo de Manila, 20 Marso, 1993),

8. Mga Dokumento at iba pa.

Aklat ng Pangmisa sa Roma. Salin sa Tagalog sa Ikalawang Sipi. Manila: CBCP Regional Commission For Tagalog in the Liturgy of the Hours, 1992.

CBCP. *Acts and Decrees of the Second Plenary Council of the Philippines*. 20 Enero 17 Pebrero.

Manila: CBCP, 1992.

FABC. Dokumento para sa mga Katutubo, 1992-1996. Bol. 2, Franz Josef Eilers, SVD., pgt.. Quezon City: Claretian Publications, 1997.

Flannery, Austin. O. P.. pang. pgt.. *The Post Conciliar Documents on the Liturgy*. Vatican Council II Document. New York: Costello Publishing Company, 1975.

Komisyon sa Wikang Filipino. *Wika ng Rehiyon: Pantulong sa Paglinang at Pagpapaunlad ng WF. Buwan ng Wikang Pambansa. Agosto 1-31, 2000*. Komisyon sa Wikang Filipino. Maynila.

_____. Mga Tanong at Sagot Tungkol sa Alpabeto at Patnubay sa Ispeling ng Wikang Filipino. Maynila: Komisyon sa Wikang Filipino, 2000.

_____. *Paksa: Aral ni Balagtas: Gabay sa Pamamahala ng Bansa*. Araw ni Balagtas. Proklamasyon blg. 964. Komisyon sa Wikang Filipino. Maynila.

9. Mga Lektyur

Driscoll, Jack. *Excavating Exodus: Using the Tools*. Ipinahayag sa mga kasapi ng Batkol Institute. Programang Hulyo, 2002. St. Andrew's Hospice, # 1 David Remez St., Jerusalem, Israel.

Fritz, Maureena. *Excavating Exodus: Interacting With the Text*. Ipinahayag sa mga kasapi ng Batkol Institute. Programang Hulyo, 2002. St. Andrew's Hospice, # 1 David Remez St., Jerusalem, Israel.

_____. Isang porum ng Batkol Institute Alumni Retreat-Reunion, Grupong *Šdma'* na ginanap noong Mayo 28-29, sa Fabella Seminar House, Lungsod ng Mandaluyong.

Garcia, Leticia. *Jubilee Principles*. Ipinahayag sa mga sisters sa kanilang taunang Retrit. DC Provincial House, Sucat, Parañaque. Setyembre 22-29, 2000.

Isareli, Sarah. *Hebrew Language*. Ipinahayag sa mga kasapi ng Batkol Institute. Programang Hulyo, 2002. St. Andrew's Hospice, # 1 David Remez St., Jerusalem, Israel.

Witmer, Glenn Edward. *The Book and the Land*. Batkol Institute. Programang Hulyo, 2002. St. Andrew's Hospice, # 1 David Remez St., Jerusalem, Israel.

Neo, Julma, DC. Ipinahayag sa mga Daughters of Charity sa temang *Inculturating the Charism in a Changing World*. DC Provincial House, Ayanz Hall, Sucat, Parañaque, Metro Manila. Mayo 12, 1996.

Co, Anicia. *Psalms and Wisdom*, Lecture, Institute of Formation and Religious Studies, 1996.

14. Mga Awit at Tula

De Guzman, Constancio. *Bayan Ko*, 1929. Nilapatan ng titik ni Jose Corazon de Jesus.

Muñoz, Ernan. *Pangako Kay S..* Sa Sunday Inquirer Magazine. Alya B. Honasan, pang. pgt., 8 Hulyo 2001, bol. 14, blg. 18.

Reyes, Pedro. *Ang Dahon*. Sa Perla Gernace-Ulit amk. Pagpapahalaga sa Panitikan ng Pilipinas. Makati: Grandwater Publications and Research Corporation, 1998.

De Jesus, Jose Corazon; Florentino T. Collantes. *Ilaw ng Bayani: Bituin at Liwayway*. Sa Galileo S. Zafra. Balagtasang Kasaysayan at Antolohiya. Lungsod ng Quezon: Ateneo de Manila University, 1999).

_____. *Panganorin at Alapaap*. Sa Balagtasang Kasaysayan at Antolohiya. Lungsod ng Quezon: Ateneo de Manila University, 1999.

15. Iba pang hindi nailathalang sanggunian

Anonimo. *Maria Clara?* Nilikha ng isang matandang madre na ayaw magpakilala. St. Catherine Laboure Community, Daughters of Charity Provincial House, 2001.

Doromal, Rosa Lynn, DC. amk.. *Prayers in Inclusive Language*. Sa okasyon ng Silver Jubilee ng kanilang grupo, St. Louise de Marillac Chapel, Daughters of Charity Provincial House, Sucat Parañaque, MM. 1996, hpns..

Gamolo, Martha, DC.. hpns.. *Taksil*. Sa paksang "*Galit*." Teatrong Sining, Santo Niño Academy, 1976.

